

Teoriyle Pratik Arasında İbâdîlik'te İmâmet Anlayışı

The Understanding of Imamate in Ibadhism between Theory and Practice

Bükeyr b. Belhâc Va'lâ, el-İmâme inde'l-İbâdiyye beyne'n-Nazarriyyeti ve't- Tatbiki Mukârene meâ Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa, Uman, 2010, 2 cilt, 729 s.

Şeref Safa ŞİMŞEK*

İbâdîlik, Nâfi b. Ezrak'ın Hâricî olmayan Müslümanlar hakkında ileri sürdüğü aşırı görüşlere katılmayarak Basra'da Abdullah b. İbâz'ın etrafında toplananların oluşturduğu bir fırkadır. İbâdîliğin fikir babası sayılan Câbir b. Zeyd'in ılımlı görüşleriyle İbâdîlik diğer Hâricî fırkalardan ayrılmıştır. Köklerini Muhakkime-i Ülâ'ya dayandırmalarına rağmen Ezârîka gibi aşırı Haricileri kabul etmemektedirler. Fırkanın ortaya çıkışında Ebû Bilal Mirdâs b. Udeyye'nin ılımlı politikası çok etkilidir.

Daha sonra Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime de Emevi idarecilerine karşı selefleri gibi esnek davranmıştır. Ebû Ubeyde, Basra İbâdîliği'nin bir propaganda ve eğitim merkezi olması fikrinden hareketle "hameletü'l-ilm" meclisini kurmuştur. Aynı zamanda Emevi hi-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi, Samsun/Türkiye / e-posta: simsek-seref96@hotmail.com / ORCID ID:0000-0002-0698-4413

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
29.11.2022	29.12.2022	31.12.2022

lafetinin kalıntıları üzerine bir İbâdî imâmeti kurmak istemiştir. Burada eğitim alan gençler farklı coğrafyalara giderek İbâdîliği tanıtmışlardır. Böylelikle Basra'da ortaya çıkan İbâdîlik, daha sonra Kuzey Afrika, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Abdullah b. Rüstem'in faaliyetleriyle beraber Tahert Kuzey Afrika İbâdîliği'nin merkezi haline gelmiştir. Böylece İbâdîler açısından en parlak dönem, onun hazırladığı ortamdan sonra başlamıştır. En dikkat çekici görüşleri imâmet hakkındadır. Bu konuda hem diğer mezheplerden ayrılmışlardır hem de bazı ilkelere imza atmışlardır. Aynı zamanda genel görüşleri itibarıyla Ehl-i Sünnet'e yakın olmalarıyla bilinmektedirler. Kendi içlerinde imâmet anlayışını zamanla geliştiren İbâdîler, Rüstemiler Devletini kurmuşlardır. İbâdîlik, günümüzde Uman başta olmak üzere Tunus, Cezayir ve Libya gibi ülkelerin kırsal kesimlerinde yaşamaktadır.

Kritiğini yaptığımız eser, *el-İmâme inde'l-İbâdiyye beyne'n-Nazarriyyeti ve't-Tatbiki Mukârene meâ Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* isimli olup 2010 yılında Uman'da iki cilt halinde yayımlanmıştır. Aslı bir yüksek lisans tezi olan eser, Cezayir'de el-Harûbe Üniversitesinde 1994 yılında tamamlanmıştır. Eserin müellifi, Bükeyr b. Belhâc Va'lâ'dır. Eserin ilk cildi 368, ikinci cildi ise 361 sayfadır.

1953 yılında Cezayir el-Karâra'da doğan müellif, eğitimine el-Hayat okulunda başlamıştır. 1969'da Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiş, arkasından orta öğretimini tamamlamak için başkente taşındı. Daha sonra Cezayir Üniversitesi Siyaset ve Enformasyon Bilimleri Enstitüsünü kazandı. Bir yıl sonra Uluslararası ilişkiler alanında lisans derecesi aldı. Kahire İslami İlimler Fakültesi'nde eğitimine devam etti. Ardından 1994 yılında "el-İmâme inde'l-İbâdiyye" adlı çalışmasıyla onurlu bir derece ile yüksek lisans derecesi aldı.

Müellif, eserin önsöz kısmında, araştırmasının mezhepler arasındaki boşlukları gidermeye yönelik önemli bilimsel katkı sağlayacağından bahsetmiştir. Araştırmada kullanılan bilimsel yöntemin iki mezhep arasındaki karşılaştırmalı analizle yapılacağını, bunu yaparken de önyargısız, objektif ve bilimsel adımları izlemek suretiyle gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Ayrıca geleneğin dışında bir yöntemle her mezhebin kendi kaynaklarına giderek çalışmasını icra edeceğini söylemiştir.

Kritiğini yaptığımız eserden ülkemizde İbâdilik ile ilgili çalışma yapan akademisyenler tarafından hiç yararlanılmadığını belirtmemizde fayda var. Bu kitabın tanıtımından sonra umuyoruz ki bundan sonra İbâdilik ile ilgili araştırmalarda akademisyenler bu eserden istifade edecektir.

“el-İmame inde'l-İbâdiyye”, İbâdî tarihini müstakil bir başlık altında aktarmamıştır. Yeri geldikçe konunun daha iyi anlaşılması için kısa tarih bilgilerini vermiş ve tarihi bilgilerle destekleme yoluna gitmiştir. Bunun yanında İbâdî imâmetini ayrıntılı bir biçimde Ehl-i Sünnet ile karşılaştırarak vermeyi tercih etmiştir. Ayrıca Şia ve Mu'tezile'nin imâmet görüşlerinden de bahsetmiştir. Yine birinci ciltte “Emir”, “Halife”, “Emiru'l- Mü'minin” ve “İmam” terimlerini analiz etmiştir.

Müellif, konuları işlerken tespit edebildiğimiz kadarıyla bilimsel araştırmalarda olması gerektiği gibi, olabildiğince objektif bir tutum sergilemeye çalışmıştır. Böylece eseri kaleme alırken takip ettiği metoda sadık kaldığını gözlemlemekteyiz. Ayrıca tartışma üslubunu da çok tadında kullanmıştır.

Müellif, incelediği konuları gerek İbâdî gerekse İbâdî olmayan kaynaklardan vererek karşılaştırmalı ve derinlemesine kritik edici bir yol tercih etmiştir. Eserde dikkatimizi çeken nokta ise önce Ehl-i Sünnet'in görüşlerini aktarmış, sonrasında ise İbâdiyye'nin görüşlerini ele almıştır. Ancak bunu yaparken her iki mezhebi birbirine kıyarak yapmamıştır. Hatta ikisi arasında kendi tercih ettiği görüşü belirtmekten sakınmıştır. Bu açıdan müellifin tutarlı bir yol izlediği söylenebilir.

Müellif, eserin önsöz bahsinde İbâdiyye ve diğer mezheplerin imâmet hakkındaki görüşlerine ana hatlarıyla değinmiştir. Bunun yanında imâmet konusunun İslam mezheplerinde farklı şekillerde anlaşıldığını ve uygulandığını söylemiştir. Ardından “İmamlar Kureyşlidir” hadisini farklı alimlerin görüşlerini vererek incelemiştir. Daha sonra ise kadınların imâmet makamında getirilmesini tartışarak İbâdîlerin bu konuda net olduklarını ve imâmetin kapılarını kadınlara kapattıklarını belirtmiştir. Ayrıca müellifin, tüm mezheplerin birer zenginlik, aralarındaki farkların çelişki değil, çeşitlilik olduğunu söylemesi gayet mutedil bir tavidir. Zira kendisi, Mezhepler Tarihi yazıcılığında tarafgirliğin yerini birleştiriciliğin alması gerektiğini,

yoksa mezhepleri tanıma ve tanışmanın ilim ile sağlanamaz bir duruma gelebileceğini belirtmiştir.

Müellif eserin giriş bölümünde, İbâdilerin harici oldukları ve doktrin olarak Sünnilerden ve toplumdan farklı oldukları şeklindeki algının doğru olmadığını dile getirmiştir. Hatta bu iki mezhebin kökenlerine bakılacak olursa, aralarındaki farkın Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebini oluşturan dört mezhebin arasındaki farktan daha az olduğunu iddia etmiştir. İbâdî mezhebinin Hariciler ile birlikte değerlendirildiği için doğru bir şekilde anlaşılmadığını savunmuştur. Çeşitli siyasi nedenlerden dolayı İbâdî eserlerinin bizlere ulaşmadığından yakınmıştır. Her ne kadar İbâdilerin bize önemli bir miras bırakmadıkları düşüncesi hâkim olsa da durumun tam tersi olduğunun altını çizmiştir. Bununla birlikte müellif, İbâdîlere ait metinlerin bilimsel yönetime göre yeniden okunması gerektiğini, tarafsızlığın da ancak her mezhebin kendi kaynaklarından istifade ederek gerçekleştirilebileceğini ifade ediyor.

Müellif, her iki mezhebin imâmet görüşlerini aktarmak için siyasi tarihlerini Ehl-i Sünnet için Emevi-Abbasi, İbâdiyye için ise Uman ve Rüstemî devletlerini tercih ettiğini söylüyor. Bunun sebebinin ise İbâdilerin diğer bölgelerde devlet kuramamaları şeklinde ifade ediyor. Aynı zamanda Emevi rejiminin Sünnileri bir araya getiren ilk İslami siyasi varlık olarak kabul edilmesi ve Abbasi rejiminin hem Uman'da hem de Tahert'te imamlıklarının olması, iki mezhebin karşılaştırma sürecini mümkün hale geleceğini belirtiyor. Bu sayede karşılaştırmalı analitik yöntemle siyasi teorilerinin pratiğe bağlılıklarını tespit edebilme imkânı elde ediliyor.

Yine müellif giriş bölümünde eserin konu başlıklarını ve özet şeklinde nelerden bahsedeceğini dile getiriyor. Eserin sonunda da her bölüm ve konudaki görüşleri karşılaştırarak ulaştığı sonuçları sunuyor. Her iki ekolün benzer ya da farklı görüşlerini nedenleriyle beraber açıkladığını ifade ediyor. Çünkü müellif iki mezhebin birbirine yakın olduklarını düşünüyor. Yani amacının bu yakınlığı göstermek olduğunun altını çiziyor.

Bunun yanında müellif, araştırma sırasında bazı metodolojik zorluklarla karşılaştığını söylüyor. Örnek olarak Ehl-i Sünnet alimleri arasındaki ilmi malzemenin çok olmasından dolayı kontrol edilmesi-

nin de bir hayli güç olduğunu belirtiyor. Aynı zamanda Kureyş'in ne-sebi ve zalim imamlara isyan meselesini incelerken de zorlandığını ifade ediyor. Ancak bu gibi problemlerin üstesinden geldiğini de ekliyor. Sonrasında üstesinden gelemediği zorluklardan bahsediyor. Örneğin Umman imamlığı hakkında yeterli bilginin olmaması ve bunun başlıca nedeni bölgelerin birbirinden uzak olması ve ardından teoriden farklı bir siyasi sistemin kurulması olarak açıklıyor. Bundan dolayı da müellif, imâmet meselesi hakkındaki görüşleri daha çok Rüstemilerin uygulamasından örneklediğini dile getiriyor. Müellifin bu problemlerden bahsetmesi, araştırmacının samimiyetini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla okuyucuya güven vermektedir.

Müellif, tez konusunu seçerken kasıtlı olarak Ehl-i Sünnet ve İbâdiyye'nin imâmet görüşlerini karşılaştırmayı tercih ettiğini belirttikten sonra sebebini ise her iki mezhebi birbirine yakınlaştırmak olarak açıklıyor. Yine müellifin, eseri kaleme almasının nedenini bu bölümde açıklaması, okuyucuya hangi pencereden bakacağına dair ipucu vererek yönlendirmesi çok yerindedir. Zira müellifin varmak istediği ana hedefin açıkça belli olması tezin özgünlüğü ve sınırları açısından çok önemlidir. Bu durum aynı zamanda okuyucunun da beklentilerini karşılayıp karşılayamayacağı gibi ikilemleri ortadan kaldırır. Tüm bunlar müellifin tezin problemini iyi belirlediğine işaret etmektedir. Ek olarak Müslümanlar arasındaki ihtilafların en büyük nedenini dini değil de siyasi anlaşmazlıklar olarak görmesi dikkat çekicidir.

Bir sonraki bölümde İbâdî olmayan kaynaklar ve İbâdîlerin kaleme aldığı kaynaklardan bahsediyor. Hatta kaynakları ve referansları eleştiriye tabi tutuyor. Örneğin Şehristânî gibi bazı müelliflerin mezhep tarafgirliğini ve farklı mezheplere karşı saldırılarını doğru bulmuyor. Yine onları bilgi aktarıcıları olarak gördüğünü açıkça söylüyor. Bir başka eleştirdiği yönleri ise nakil zincirinden bahsetmemiş olmalarıdır. Bu durumda kullanılan kaynakların çeşitliliği, esere önemli bir biçimde katkı sunmaktadır.

Ardından İbâdî kaynaklar başlığı altında bir değerlendirme yapıyor. Burada İbâdîler tarafından yazılmış birçok eserin imha edilmesine yol açan kötü koşullara ve mevcut rejimlerin onlara uyguladığı şiddete rağmen tefsir, hadis ve hukuk gibi çeşitli ilimleri içeren zen-

gin bir miras bıraktıklarını açığa kavuşturuyor. Ancak bunların çoğunun da hala gömülü el yazması hazineler olduğunun altını çiziyor. Bunun yanında bu eserlerin ortaya çıkarılma sürecinin çok yavaş olduğunu, bunun sebebini de, İbâdî olmayan müelliflerin cehaletine bağlıyor. Aynı zamanda İbâdî devletlerinin İslam devletlerinin merkezlerinden uzak olmaları ve bu devletlerin İbâdîleri, Hariciler olarak görüp ona göre şiddet merkezli bir politika izlemelerini bu sebeplere ekliyor. Yine hangi İbâdî eserlerden hangi bölümlerde yararlandığını bu bölümde açıklıyor. Farklı olarak İbâdî tarih kitaplarının, tarihsel ve siyasi analizden, gerçeklerin gerekçelendirilmesinden ve ardından sonuçlara ve gerçeklere erişimden yoksun olmalarını ifade ederek bir eleştiri getiriyor. Aynı zamanda bu eserlerde duygusal eğilimlerin ön plana çıktığını da belirtiyor. Üçüncü olarak istifade ettiği Modern İslam Düşüncesi kitapları hakkında bilgi veriyor. Bunların içlerinde oryantalistlerin eserleri de vardır.

Müellif “giriş” kısmında ilk olarak Ehl-i Sünnet’in ortaya çıkışına yol açan etmenleri aktardıktan sonra mezhebin hangi olaya dayandığını da anlatıyor. Daha sonra Ehl-i Sünnet kimler? Sorusuna cevap arıyor. Burada, farklı tanımlardan dolayı Ehl-i Sünnet grubunun tanımını yapmakta zorlandığını ifade ediyor. Ardından Ehl-i Sünnet’in önemli esaslarından bahsediyor. Genel olarak mezhebin görüşlerinden söz ediyor. Tabi daha çok iman ve imâmet ile alakalı görüşlerini aktarıyor. Özellikle “iman” kavramı hakkındaki Hanefi, Şafi ve Malikîlerin görüşlerini dile getiriyor. Ardından siyasi görüşlerine maddeler halinde kısaca yer veriyor.

Ehl-i Sünnet hakkında genel bilgileri aktardıktan sonra İbâdiyye’nin tarihsel kökleri nereye uzanır? Ne zaman büyüdüler? Haricilerle ilişkileri nedir? İbâdîler kimlerdir? gibi sorulara cevap veriyor. İlginç olarak her iki mezhebin de köklerini Sakife toplantısına kadar götürüyor. Aslında Sakife olayını Müslümanların hilafet hususunda ilk defa ayrılığa düştükleri durum olarak değerlendiriyor. Müslümanların da bu olaydan sonra fırkalara ayrıldığını iddia ediyor.

Burada İbâdîler’in Harici olmadıklarını ifade ediyor. Kısaca tahkim ve muhakkime-i ulâ’dan bahsediyor. Daha sonra da bazı itikâdi görüşlerini maddeler halinde kısaca veriyor. Ardından Şia ve Mu’tezile’nin ortaya çıkışını ve siyasi-itikâdi görüşlerini açıklıyor.

Eserin ilk bölümünde Ehl-i Sünnet'e göre imâmetin gerekliliği konusunu işliyor. Burada Ehl-i Sünnet alimlerinin akli ve nakli delillerle imâmetin vacip olduğu görüşünü savunduklarını belirtiyor. Sonrasında İbâdiyye'nin bu konudaki görüşünü aktarıyor. Buna göre İbâdiyye, imâmet kurumuna son derece önemle yaklaşmıştır. Müslümanların imâmet gerçekleştirmesini vacip olarak görmüşlerdir. Hatta Allah (c.c) onlara göre imâmeti farz kılmıştır. Ancak Hariciler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Zira onlara göre imâmet her zaman gerekli olmaz.

Yine imâmetin vacip olması durumunu, akli ve nakli delillerle ispatlayan İbâdîlerin görüşlerini vermiştir. Buna göre İbâdîler, Kur'an'a ve Sünnete dayanarak bir imâmet kurmanın zorunluluğunu dile getirmişlerdir. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.v), bir yeri fethettiğinde oraya mutlaka bir hükümdar atardı. Aynı şekilde sahabede bu hususta Hz. Peygamber'in yolundan gitti. Zira imâmet vacip olmasaydı Müslümanlar Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e biat etmezlerdi. Aynı zamanda Sakîfe'de meydana gelen ihtilafın sebebi imamlık makamına getirilecek kişinin kim olacağı hakkındaydı. İmamlığın farziyetiyle alakalı değildi. Ayrıca Allah'ın hükümlerini tesis edebilmek için imâmet makamı gereklidir.

Yine akli delillere göre insanların organize edilip adalet içinde yaşayabilmesi, "emri bi'l-mâruf ve'n-nehyi ani'l-münker" prensibinin uygulanması ve fitnenin engellenmesi için imâmet vaciptir. Çünkü insan boş yere yaratılmadığını, gayesinin ibadet olduğunu ve Allah'ın hükümlerinin ve ibadetlerin yapılabilmesi için bir imâmete ihtiyaç vardır.

İkinci bölüme başlarken ilk olarak imâmetin ispatı meselesi üzerinde durmuştur. Ehl-i Sünnet'in görüşlerini anlattıktan sonra İbâdîler'e geçmiştir. Bundan sonra imâmet akdinin şartlarını aynı metodu kullanarak aktarmıştır. Hatta İbâdîler ve Ehl-i Sünnet'in bu konuda hemen hemen aynı düşüncede olduklarını belirtmiştir. Zira her iki ekol de, akdın imam ile halkın karşılıklı rızasına dayandığı hususunda hemfikirlidir.

Bu bölümü son olarak imâmetin vasiyet yoluyla olabilirliği üzerinde her iki mezhebin görüşlerini aktararak bitirmiştir. Yeri geldiğinde Şii ve Mu'tezile'nin görüşlerini de aktarmıştır. Tabi İbâdîler'e göre veraset sistemiyle imam tayininin caiz olmadığını da işlemiştir.

Üçüncü bölümde imamda aranan şartları, imamın ne gibi durumlarda azledilebileceğini ve zalim imama huruç gibi hususları işlemiştir. Burada Ehl-i Sünnet'in İbâdiler'den farklı olarak Kureyş şartını kabul etmesini aktarmıştır. Sonra da İbâdiler'e göre takva, vera', ilim, şecaat, erkeklik gibi şartları sırasıyla vermiştir. Sonunda ise imâmetin tek bir kabileye indirgenemeyeceği hususunun İbâdiler'e göre önemini belirtmiştir. Ayrıca farklı mezhepten alimlerin "Kureyş şartı" ile ilgili görüşlerini inceleyerek bölümü bitirmiştir. Müellifin bu konuya uzunca yer ayırması İbâdiler'in en önemli görüşlerinin bu konuda olması hasebiyle çok değerlidir.

Bölüme imam tayin etme konusuyla devam etmiştir. Her zamanki gibi ilk olarak Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle başlamıştır. İmamlığa adaylık, biat, biatın kısımları ve şartları ve anlaşma gibi terimleri her iki mezhebin görüşlerini esas alarak açıklamıştır. İbâdiler'de aday gösterme süreci, "ehl-i hal ve'l-akd"ın bir araya gelmesi, ardından aday listesinin belirlenmesi ve müzakerelerin ardından imamlığa uygun olanın seçilmesiyle başlayan birkaç aşamadan oluşmaktadır. Aday listesi belirlendikten sonra altı kişiden oluşan Şura meclisi tarafından iki kişiye indirilir veya da bir kişi olarak seçilir. Seçim süreci tamamlandığında ve bir aday üzerinde uzlaşma sağlandığında halktan biat alınarak imam atanmış olunur.

İmamın azli meselesine gelince Ehl-i Sünnet'e göre ahdinden ayrılan zalim imamın azledilmesi caiz değildir ve bu hususta ulema ihtilaf etmemiştir. Müellif burada Ehl-i Sünnet'i eleştirmektedir. Çünkü bu tavrın Müslümanların bölünmesine yol açtığını düşünmektedir. Ardından müellif, zalim imama huruç meselesini işlerken, bu konunun mezheplerin en çok ihtilaf ettiği durumlardan birisi olduğunu belirtmiştir. Hatta bundan dolayı Müslümanların firkalara ayrıldığını düşünmektedir.

Bu meselede Ehl-i Sünnet'te hâkim olan görüşe göre, fitneyi önlemek için zalim hükümdara isyan etmek caiz değildir. İbâdiler'e göre ise, imamın görevden alınması ve zalim imama huruç etmek caizdir. Yine müellif, konunun önemine binaen bu bölümü uzun tutmuş ve her yönden meseleyi inceleyerek okuyucuya ışık tutmuştur.

Birinci cildin son bölümünde imâmet çeşitleri ele alınmıştır. Buna göre İbâdiler'de dört çeşit imâmet vardır. Bunlar: Zuhur, Difa', Şira ve Kitman'dır. Bundan önce Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşlerini

incelemiştir. Ancak müellif, Ehl-i Sünnet açısından bu meseleyi ele almanın zorluğunu dile getirerek sözlerine başlamıştır. Nedenini ise, tarihi dönemlerin çoğunda Sünnilerin, İslam ülkelerinde siyasi açıdan ön safları işgal etmelerine, hep iktidarla oldukları için de başka bir hükümet biçimi geliştiremediklerine bağlamıştır.

İbâdî siyaset teorisine gelince, Müslüman toplumların düşebileceği değişken koşulların her birine özgü imâmet modelleri önererek diğer teorilerden ayrılmaktadır. Bu teorilerin temelleri ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Ayrıca İbâdîler siyasi çalışmalarında şiddete ve güce başvurmazlar. Bunun yerine ikna kabiliyetlerine güvenirlir.

Daha sonra Zuhur aşamasını açıklamış ve beraberinde İbâdîler'in "dâr" hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. İbâdîler açısından bu konunun önemi herkes tarafından bilinmektedir. Bu nedenle müellif, ayrıntılı bir şekilde imamet aşamalarının tahlilini yapmıştır. Aynı zamanda kitman dönemini açıklarken toplumsal örgütlenmenin nasıl sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Buna göre İbâdîler kendi kimliklerini, sosyal ve ahlaki ritüellerini korumak için kitman döneminde gizlenmektedirler.

Ardından İbâdîler'de Azzâbe teşkilatının içeriği hakkında malumat vermiştir. Burada Rüstemiler'in düşüşünden sonra Azzâbe'nin ortaya çıktığını belirtmiştir. Azzâbe'nin kimlerden oluştuğunu açıklamıştır. Teşkilata üye olan kişilerin görevlerini, faaliyet gösterdiği alanları, sosyal görevlerini, eğitim ve iktisadi görevlerini vererek bölümü noktalamıştır. Sonunda ise imâmet aşamalarının özetini tablo şeklinde vermiştir. Bu da okuyucunun zihninde daha kalıcı hale gelmesini sağlamıştır.

İlk cildi sonuç kısmıyla tamamlamıştır. Burada ise Şii, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet ve İbâdiyye arasında öz bir kıyaslama ve değerlendirmeyle özetlemiştir. Ulaştığı neticeye göre İbâdîler ile Ehl-i Sünnet arasında küçük farklar olduğunu izah etmektedir. Her iki mezhebin de Kitap, Sünnet, Sahabe biyografisi ve Mezhep imamlarının uygulamalarından hareketle teoriler ürettiğini bildirmiştir. Ayrıca her iki mezhebin, imâmet meselesinde mefhum, farz, vahdet, ispat usulleri, sulh ve akit şartları konusunda ihtilafa düşmediğini söylemiştir. Bu du-

rumda müellif, en başta iddia ettiği iki mezhebin yakınlığı hususundaki fikrini delilleriyle ispat ederek göstermiştir. Bu da tezinin özgünlüğüne olumlu manada etki etmiştir.

İkinci cildin ilk bölümünde imamın nasıl seçildiğini ve ona biatin nasıl gerçekleştiğini izah etmiştir. İmam seçme yöntemlerinden sonra ilk olarak Ehl-i Sünnet, daha sonra ise İbâdiler'in görüşlerini vermiştir. İlginizi çeken nokta, Emevi ve Abbasilerin yönetimlerinin doğasını işlemiş olmasıdır. Bir diğer önemli husus ise, İbâdî imamlığı hakkında tarihçilerin görüşlerine değinmiş olmasıdır. Bu da müellifin objektif bir tutum sergilediğinin nişanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine bu ciltte, imamların biyografisini ve Hz. Peygamber'den sonraki hilafet uygulamalarını incelemiştir. Özellikle Ehl-i Sünnet'in görüşlerini ele alırken Emevi ve Abbasilerin iç siyaset politikasını işlemesi dikkat çekicidir. Yine burada Sünnilerin idari ve mali politikalarından bahsetmiştir. Ardından İbâdilerin iç siyaset temellerini, idari ve mali politikalarını, yönetim, savunma politikalarını açıklamıştır. Dikkat çeken bir diğer nokta ise gerek İbâdilerin gerekse Ehl-i Sünnet'in "düşünce ve inanç özgürlüğü" başlığı altında görüşlerinin verilmesidir. Ardından her iki mezhebe göre dış politikadaki tutumları tahlil edilmiştir.

Eserin sonunda "ekler" bölümü altında İbâdî terimlerini, Emevi, Abbasi ve Umman imamlarının listesini vermesi gayet tamamlayıcı olmuştur.

Netice olarak eser Mezhepler Tarihi açısından İbâdiliğin tanınması ve Ehl-i Sünnet ile karşılaştırılarak yakınlıkları hakkında bir değerlendirme yapması bakımından önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Müellifin bu bilgileri olabildiğince akademik, tarafsız ve objektif bir üslup gözeterek ortaya koymaya çalışması, konunun İslam mezhepleri tarihi alanının genel prensiplerine uygun olarak anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Eser, bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmakla birlikte yer yer yüksek lisans sınırlarını aşan niteliklere sahiptir. Müellif, İbâdiyye mezhebine çeşitli nedenlerden dolayı olumsuz algılar yüklenmesinin yersiz olduğunu vurgulamıştır. Aslında Ehl-i Sünnet'e yakın bir şema çizdiğini ancak aşırı Hacirilerden dolayı, İbâdiler'in şiddete meyilli bir fırka olarak düşünülmesinin önüne kocaman bir set koymuştur. Eseri baştan sona aynı üslupla kaleme almış olması da tutarlı bir davranıştır. Eser için eleştiri yapabileceğimiz noktalar

kayda değer olmayacağı için belirtmemeyi tercih ediyoruz. Umuyoruz ki bu eserin Türkçe tercümesinin yapılmasını ve Türkiye’de İslam mezhepleri tarihi akademik literatürüne kazandırılması çok faydalı olacaktır. Bunun yanında alanla ilgili çalışma yapan kişilerin eserlerinde kaynak olarak bu esere yer vermelerini bekliyoruz. Zira İlmî açıdan kıymetli eserlerden istifade edilmesi akademik olarak zaruri bir durumdur.